

Сутність і структура поняття «старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства»

Галина ЛОМАКІНА,

завідувач Центру національно-патріотичного виховання Донецького ОІППО,
аспірант Інституту проблем виховання НАПН України

Необхідною умовою становлення України як демократичної держави є розвиток громадянського суспільства – спільноти вільних, самостійних і відповідальних громадян, здатних на засадах демократичних цінностей активно розбудовувати громадське життя. Внутрішня цінність громадянського суспільства, що постає опосередковуючою ланкою між вільною особою та правовою державою, полягає в створенні умов для реалізації людини як самостійної, вільної, самоврядної особистості, розв'язанні проблем, які неадекватно потребам громадян розв'язує (або взагалі не розв'язує) держава.

Становлення громадянського суспільства пов'язане з формуванням особистості людини, яка має певну систему потреб, інтересів, цінностей, прав і свобод. Наявність умов для їх реалізації, а також готовність особистості до самореалізації перетворює людину на головного учасника суспільного розвитку, суб'єкта громадянського суспільства, який самостійно мислить, активно діє та бере на себе відповідальність за ці дії і вчинки.

Метою статті є висвітлення сутності та структури дефініції «старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства». Для цього вважаємо за доцільне звернутися до ідей філософів, соціологів, політологів, психологів, які розглядають проблему становлення особи як суб'єкта відносин та діяльності.

Науковий аналіз понять *особистості* й *держави* як суб'єктів (джерел активності й смислотворення) здійснюється на основі суб'єктно орієнтованого підходу, розробленого в працях Б.Ананьєва, Г.Костюка, О.Леонтьєва, С.Рубінштейна, Д.Узнадзе (суб'єктно-діяльнісна психологічна концепція), К.Абульханової-Славської (положення про суб'єкт як джерело розвитку і саморозвитку та власної життєтворчості), А.Брушлинського (теоретичне розроблення проблеми людини як суб'єкта психічної активності).

Означені концепції і теоретичні положення є предметом критичної рефлексії в сучасних наукових дослідженнях *філософів* О.Данильян, В.Пазенка, В.Петрушенка, Є.Подольської, О.Сидоренка, С.Щерби та ін., *соціологів* А.Герамчука, Є.Сірого, І.Танчин, М.Юрія та ін., *психологів* С.Максименка, В.Татенка, Т.Титаренка та ін., *політологів* М.Вегеша, С.Гелея, М.Гетьманчука, М.Цюрупи та ін. Шляхом теоретичного аналізу вирізимо із наукових праць цих дослідників положення, що дадуть змогу усвідомити сутність особистості як суб'єкта діяльності та суспільних відносин.

У філософії для визначення конкретної людини, виокремлення її з колективу, соціальної групи розроблено зміст поняття «*індивід*» (з лат. – «неподільне»), що відображає передусім її тілесну відокремленість від інших людей. Воно доповнюється зазвичай більш конкретним поняттям «*індивідуальність*» як виявлення унікального, неповторного, своєрідного у природних (біологічних), духовних і соціальних властивостях та якостях індивіда, того, що не мають інші індивіди. *Людина* – це діалектична єдність загального (родового, природного), особливого (соціального) й одиничного (індивідуального) способів існування. Людина – істота біосоціальна. Для відображення соціального в людині і розуміння біологічного в ній як носія соціального у філософії вживається поняття «*особистість*». *Особистість* – це людина в сукупності її соціальних якостей. У своїй дійсності будь-яка особистість формується під визначальним впливом наявної системи суспільних відносин. Процес засвоєння особистістю певних суспільних відносин, що дає їй можливість функціонувати як повноправному членові суспільства, філософи називають соціалізацією. *Особистість може бути як об'єктом, так і суб'єктом соціалізації* [16].

Категорії «суб'єкт» і «об'єкт» осмислюються у філософії в контексті процесу пізнання як активного творчого відображення дійсності в свідомості людини.

Суб'єкт пізнання – це людина, охоплена суспільним життям, суспільними зв'язками та відносинами, яка використовує суспільно-виробничі форми, способи, методи практичної та пізнавальної діяльності, як матеріальні, так і духовні; це людина, яка *діяльно* здійснює перехід від незнання до знання, від неповного знання до більш повного і точного, набуваючи нових суспільно необхідних знань про дійсність. Натомість *людина* – об'єкт пізнання – це особа, яка лише споглядає світ, сприймає його, але не перетворює. Кожна особистість реалізує себе у пізнанні як суспільна істота, оскільки всі пізнавальні здібності й можливості та пізнавальна діяльність реалізуються лише в суспільстві і через суспільство. Іншими словами, люди формуються як суб'єкти пізнання лише в їхній спільній діяльності, яка обумовлена певною системою суспільних відносин, певним рівнем розвитку суспільного виробництва та культури [5].

Будь-яка діяльність особистості завжди свідома. З погляду соціальної філософії, ядром свідомості, її сутністю є *світогляд* (світосприйняття і світорозуміння), який разом із діяльністю є інтегрованим компонентом сутності особистості. Структуру світогляду становлять переконання – впевненість особистості у правильності своїх поглядів та ідей. У життєдіяльності особистості її світогляд виявляється через такі *форми*, як:

- *самосвідомість* (пізнання особистістю себе, ставлення до себе, тобто самооцінка, самоконтроль, управління собою). У контексті нашого дослідження для становлення особистості як суб'єкта важливим є розуміння свого місця у суспільстві, сенсу свого життя, відповідності своїх ідеалів суспільним цінностям, відповідальності за свої дії;

- *ціннісні орієнтації* (погляди, уявлення, переконання та ідеали щодо матеріальних, духовних і соціальних цінностей). Вони визначають послідовність і спрямованість поведінки особистості-суб'єкта, її вчинків та ставлення до принципів, норм життя і діяльності в суспільстві;

- *соціальні установки* (відображення ціннісних орієнтацій як соціально детермінованої схильності особистості до наперед визначеного ставлення – *позиції* щодо речей, людей, подій). В особистості-суб'єкта соціальні установки вирізняються суспільною значущістю мети і прагнень, їх відповідністю суспільним потребам та цінностям, єдністю мети і засобів її досягнення.

Отже, доходимо висновку, що суб'єкт – це носій активності, предметно-практичної діяльності, пізнання та перетворення існуючої дійсності, причому активна діяльність суб'єкта спрямована на перетворення не лише зовнішньої існуючої дійсності, а й відносин з іншими людьми, а також на зміни самого себе [5].

У соціології соціальний суб'єкт розуміється як носій діяльності та учасник відносин у різних сферах соціального буття [1].

Потреби, мета та інтереси – головні мотиви діяльності суб'єкта. Поряд із засобами і результатами діяльності вони утворюють структуру діяльності як способу існування й розвитку суб'єкта, всебічний процес перетворення ним природного і соціального середовища відповідно до своїх потреб, мети та інтересів.

Вчені А.Герамчук [4], Є.Сірий [14], І.Танчин [15], М.Юрій [19] наголошують, що сфери життя соціуму визначаються різними видами потреб та інтересів суб'єктів: *матеріальні* (у харчуванні, одязі, використанні земельних угідь, водних, сировинних, паливних ресурсів тощо), *соціальні* (у праці, інформації, спілкуванні, послугах, транспорті, засобах зв'язку, предметах побуту тощо) та *духовні* (у знаннях, політиці, праві, моралі, естетиці, релігії, філософії, науці). Всі ці потреби можуть бути особистими, індивідуальними чи суспільними.

У соціальній філософії виокремлюються такі *особливості* потреб та інтересів:

- розвиток потреб особистості-суб'єкта, способів і засобів їх задоволення та реалізації є передумовою розвитку суспільства;

- задоволення потреб і реалізація особистістю своїх інтересів можливі лише через суспільне виробництво; кожна задоволена потреба і кожний реалізований інтерес зумовлюють нові потреби та інтереси і, відповідно, зростання суспільного виробництва;

- різні групи потреб та інтересів мають неоднакові основи і способи задоволення, виконують різні та неоднозначні функції, тому суспільне виробництво поділяється на *матеріальне, духовне, соціальне* [16].

З погляду психології, *суб'єкт* – це конкретний індивід або соціальна спільнота, що володіє свідомістю, волею і здатна цілеспрямовано перетворювати дійсність та себе. Перетворення індивіда на суб'єкт відбувається на основі взаємодії з іншими людьми, у спільній діяльності. Вчені в галузі психології розглядають суб'єкт як продукт історичного розвитку і пов'язують його активність з особливостями діяльності людей. Перетворення людини на суб'єкт пізнання і діяльності відбувається шляхом *взаємодії* з іншими людьми [12].

Активність розглядається науковцями як здатність людини до суспільно значущих перетворень у навколишньому світі, що виявляється в спілкуванні та спільній діяльності з іншими, впливі суб'єкта на оточення, протидії зовнішнім обставинам і наполегливості у досягненні мети. Особливо значущою в контексті нашого дослідження є *надситуативна активність*, що виявляється в здатності суб'єкта піднятися над вимогами ситуації, ставити надвисокі цілі, долати зовнішні й внутрішні бар'єри на шляху до мети. *Активність особистості-суб'єкта* – це здатність людини до планомірного і цілеспрямованого перетворення навколишньої дійсності, що виявляється в наполегливості, принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів і дій,

енергійності, ініціативності та інших морально-вольових якостях. Це активна життєва позиція, що передбачає відповідальність за свої дії і вчинки, вимогливе ставлення до себе та інших, творчий підхід до діяльності [12; 15].

Крім активності, спрямованої як назовні, так і у свій внутрішній світ, у дослідженні Н.Хазратової виокремлені такі характеристики суб'єкта: *автентичність* як первинна природа цієї активності та *інтенції самовідтворення* і максимальної *реалізації свого потенціалу* [17].

Таких самих поглядів дотримується І.Нікітіна, наголошуючи, що в гуманістичній моделі розвитку особистості людина визнається *суб'єктом, тобто автором і виконавцем генетично зумовленого життєвого проекту*. На думку дослідниці, зміна суб'єктом себе самого є головною смислово-життєвою цінністю, що виражає його внутрішню потребу в саморозвитку, самоздійсненні як вияв інтенції до саморуку, в *самоактуалізації*, яку І.Нікітіна трактує як «вихід людини за межі себе самої» і реалізація себе як невід'ємної частини зовнішнього світу. Базуючись на працях А.Маслоу, К.Роджерса, Е.Фромма, Е.Шострома, Ф.Перлза, дослідниця дійшла висновку, що джерелом самоактуалізації людини є вроджена потреба в *самореалізації* закладених у ній потенційних можливостей, яку скеровує сама природа людини, або сенс її життя (за В.Франклом, А.Менегетті). Необхідною умовою самоактуалізації особистості-суб'єкта є *самовизначення* як процес особистісного вибору рубежів сутнісного «Я» [7].

Відомий український учений В.Татенко в рамках культурологічного і діяльнісного підходів з позицій гуманістичної психології розробив у психології суб'єктно-генетичний підхід, відповідно до якого *суб'єктне самовизначення* розглядається як *мотиваційний вчинок* – індивідуально та соціально відповідальний творчий акт свідомої реалізації людиною своєї сутності. Потреба у самовизначенні, самореалізації задовольняється суб'єктом шляхом цілеспрямованої взаємодії з природним, соціальним та психологічним довкіллям, які відіграють роль зовнішніх чинників, але не детермінант особистісного розвитку. Людина несе власну *відповідальність* за себе та своє життя [6].

Вчені-політологи розглядають сутність категорій «суб'єкт» і «об'єкт» в контексті політичної участі як форми активної поведінки громадян у сфері політичного життя суспільства.

На думку М.Гетьманчука, суб'єктами політики є окремі особи, організації чи суспільні рухи, які постійно і відносно самостійно беруть участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, впливають на політичну поведінку інших суб'єктів, спричиняють ті чи інші зміни у політичній системі. Суб'єкт політики здійснює цілеспрямовану *діяльність* і *взаємодію* з іншими суб'єктами. Рушійною силою активності суб'єктів політики є наявність *політичного інтересу* [8].

Вітчизняні науковці М.Вегеш [9], С.Гелей [3], М.Гетьманчук [8], М.Цюрупа [18] основним *суб'єктом політики* вважають людину, адже завдяки її діяльності існують соціально-політичні спільноти та функціонують створені ними організації, здійснюється вплив на прийняття владою політичних рішень та вибір політичних лідерів. Виокремлюються декілька *рівнів політичної суб'єктності* особи: громадянин, який бере участь у політиці шляхом виконання громадських обов'язків або через громадську організацію; член політичної партії; громадсько-політичний діяч; адміністратор; депутат; політичний лідер.

Український політолог М.Гетьманчук визначає інтереси людей як стимули, що спонукають людину до політичної діяльності. Розуміючи інтерес як спрямованість людини чи групи людей на певний об'єкт або певну діяльність, науковець наголошує на тому, що усвідомлення людьми власних потреб та можливих шляхів їх задоволення призводить до формування інтересу, що спонукає суб'єкт до суспільної діяльності. За об'єктом, на який спрямована діяльність суб'єкта, суспільні інтереси поділяють на *економічні, політичні, соціальні та духовні*. Зокрема, *політичні інтереси* – це стимул до політичної діяльності індивіда. У процесі реалізації політичного інтересу особистість-суб'єкт самостверджується та демонструє ставлення до політичної влади. За М.Гетьманчуком, оскільки *політика є засобом регулювання суспільного життя*, в процесі політичної діяльності задовольняються й інші види інтересів та потреб: економічні, соціальні, духовні. Політика дає змогу особі спілкуватися з іншими людьми, зіставляти власні інтереси з інтересами групи, впливати на поведінку її членів. У такому спілкуванні формується усвідомлення суб'єктом себе як члена цього суспільства в різних сферах його життя [8].

Вивчення наукових праць С.Гелея [3], Є.Сірого [14], М.Цюрупи [18] та інших українських учених дає змогу охарактеризувати різні *сфери* суспільно-політичного життя:

– *економічна* (виробництво, розподіл, регулювання засобів існування та послуг; організація та координація матеріального виробництва й розподілу благ; регуляція економічних відносин суспільства);

– *соціальна* (розв'язання соціальних проблем, зокрема організація соціального захисту малозабезпечених громадян та виконання соціальних програм щодо підвищення рівня життя громадян; підтримання громадського порядку; регуляція взаємодії різних соціальних груп за віковою, статевою, національною, професійною та іншими ознаками (економічний рівень, політичний статус, релігійні уподобання, рівень освіти, родинний статус, місце проживання);

– *політична* (упровадження демократичних цінностей; утворення та реалізація моральних, правових, ідеологічних цінностей; підтримка сформованої суспільно-політичної структури; задоволення

потреби у безпеці; підтримання законності та правопорядку);

– *духовна* (створення, збереження і поширення духовних цінностей; забезпечення розвитку культури, освіти, науки; задоволення багатоманітних культурних та інтелектуальних потреб; підтримання повсякденних міжлюдських контактів на засадах гуманістичної моралі; задоволення релігійних уподобань громадян).

На підставі зазначеного вище доходимо висновку, що суб'єкт громадянського суспільства – це наперед суверенна й вільна людина, яка відповідально ставиться до свого життя та наслідків своїх дій і вчинків, активна й самостійна особистість, здатна до свідомої саморегуляції на основі демократичних цінностей своєї діяльності у різних сферах суспільного життя. Суб'єкт громадянського суспільства з повагою ставиться до демократично обраної влади, вміє взаємодіяти з нею щодо розбудови всіх сфер життєдіяльності громадянського суспільства, але водночас готовий у законний, цивілізований спосіб відстоювати свої права і свободи, зміцнюючи засади демократичної правової держави. Отже, це цілеспрямований, активний, самостійний і відповідальний член громадянського суспільства, спроможний самовизначитися і самореалізуватися в *економічній, політичній, соціальній та духовній* сферах суспільного життя на засадах демократичних і гуманістичних цінностей.

Сензитивним періодом суб'єктного самовизначення особистості, на думку вчених-психологів І.Беха [2], Р.Павелкова [10], В.Поліщука [11], М.Савчина [13], В.Татенка [6] та ін., є період старшого шкільного віку (ранньої юності), оскільки саме в цей час відбувається розвиток суб'єктної активності особи. У старшокласників виникає потреба реалізувати внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості та з'являється нова детермінанта саморозвитку – самоставлення до себе як до суб'єкта активності в соціумі.

Як справедливо зазначають М.Савчин та Л.Василенко, на цьому віковому етапі в учнів старших класів відбувається формування механізму цілетворення, основними проявами якого є наявність у людини певного задуму, плану життя, життєвої мети, проекту цілі, загального досвіду свого буття. Цей механізм пов'язаний з прагненням і здатністю здійснювати самопроекцію на майбутнє. Йдеться про прагнення і здатність ставити конкретні цілі, переносити себе в майбутнє, вибудовувати своє реальне життя з проекцією на майбутнє [13].

На думку Р.Павелкова, у цей віковий період здійснюється перехід від залежного дитинства до самостійної і відповідальної діяльності дорослого за вирішальної детермінації суспільства. З огляду на це у старшокласників виникає проблема вибору життєвих цінностей. Вони прагнуть сформувати внутрішню позицію стосовно себе («Хто Я?», «Яким Я повинен бути?»), по відношенню до інших людей

та суспільних подій і фактів. У цей період життя людина вирішує, у якій послідовності вона докладе свої здібності для реалізації себе у праці та суспільному житті [10].

Проблема сенсу життя, зауважує В.Поліщук, розв'язується учнями старших класів на основі пошуку власного місця в системі соціальних стосунків, критичного сприймання спільного з дорослими життєвого простору, прагнення до самовизначення у всіх сферах життя суспільства та самореалізації, готовності до прийняття рішень, самостійних і відповідальних дій у нових ситуаціях [11].

Цілком зрозуміло, що становлення особистості старшокласника як суб'єкта власного життя (суспільно-політичного – зокрема) відбувається в умовах родинного виховання та в навчально-виховному процесі школи передусім засобами проектної діяльності, учнівського самоврядування та юнацьких громадських організацій. У навчальному закладі, крім спілкування з дорослими, формується унікальне специфічне середовище спілкування та взаємодії з однолітками. Але сучасний навчальний заклад – це відкрита соціально-педагогічна система, що залучає до вирішення освітніх завдань й інші інститути громадянського суспільства. Це створює можливості для організації діяльності старшокласників практично у всіх сферах життя громадянського суспільства та набуття ними досвіду суспільної взаємодії. Отже, школа розширює їхні можливості для входження в громадянське життя. У цьому аспекті охарактеризуємо особливості старшокласника – суб'єкта громадянського суспільства.

Старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства усвідомлює функціонування інститутів у соціальній, економічній, політичній, духовній сферах життя та своє місце і роль у суспільстві, готовий і здатний до активної взаємодії, прояву самостійності та відповідальності.

Відомо, що конкретний спосіб зв'язку особи і суспільства базується переважно на уявленні про себе як суб'єкта або об'єкта діяльності. Тож характерною рисою цих уявлень учня старших класів є переконання, що він самостійно проектує, планує та здійснює (і буде здійснювати в майбутньому) своє життя, що не батьки, держава або суспільство, а сам старшокласник відповідальний за те, як складатиметься його доля. На відміну від особи-об'єкта, яка вважає, що нею керують, від неї нічого не залежить, а отже, вона не може впливати на суспільно-політичні процеси, старшокласник-суб'єкт переконаний, що своїми активними і відповідальними діями він спроможний здійснити відповідний його віку і можливостям вплив на життя суспільства, передусім – на життя місцевої громади.

У ставленні до іншого як до суб'єкта поведінка старшокласника характеризується прийняттям самоцінності іншого як вільної, самостійної, відповідальної особистості, прагненням до співпраці, налагодженням паритетної партнерської

взаємодії. У *соціальному житті* громадянського суспільства старшокласники постають як носії колективних рис, різних за етнічним походженням, статевою належністю, культурними особливостями. Відносини між групами характеризуються ступенем сумісності їхніх інтересів та цілей і можуть бути дружніми (на основі діалогу і партнерської взаємодії), конкурентними чи ворожими. Ця сфера особливо уразлива щодо ускладнень та конфліктів, оскільки торкається людських стосунків, а тому потребує уміння жити разом у взаємоповазі, знання способів запобігання насильства та розв'язання непорозуміння між людьми, групами та інституціями. Саме тому в соціальній сфері життя старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства усвідомлює сутність толерантності як невідмінної умови соціальної взаємодії на основі факту одночасного існування в суспільстві різних ідей, думок та переконань, не приймає насильство, лояльно ставиться до проявів людської різноманітності, готовий йти на компроміс для громадянської злагоди.

Старшокласник – суб'єкт громадянського суспільства усвідомлює себе суб'єктом спільноти, активно досліджує соціальне довкілля з погляду природних прав людини та загальнолюдських цінностей, спроможний робити вибір і ставити перед собою цілі у соціальних взаємодіях, критично сприймає соціально спрямовану інформацію, здатний налагоджувати продуктивні способи взаємодії з іншими людьми, орієнтується на активне перетворення соціальної дійсності з метою досягнення кращих умов життя як у школі, так і в місцевій громаді. Відповідно до можливостей свого віку піклується про навколишнє середовище, виявляє небайдужість до малозабезпечених громадян, здатний до співчуття, переймається проблемами оточуючих, займається добродійною діяльністю.

Відповідно до вікових особливостей діяльність старшокласників як суб'єктів *економічного простору* громадянського суспільства характеризується усвідомленням соціальної значущості праці, розумінням основних економічних законів і проблем суспільства, відповідальним ставленням до навчання, готовністю стати у дорослому житті конкурентоспроможними спеціалістами та самореалізуватись в умовах ринкових відносин. Учні старших класів усвідомлюють власні інтереси та здібності, пов'язані з вибором професії, відповідність своїх можливостей психологічним вимогам професії, своєї майбутньої ролі в системі економічних відносин і відповідальності за виконання зобов'язань, які виникають у зв'язку зі зробленим вибором, обирають профіль навчання відповідно до напрямку майбутньої професійної діяльності.

Старшокласник – суб'єкт громадянського суспільства вміє працювати у колективі, бере активну участь в суспільно корисній праці (у трудових об'єднаннях, шкільних малих підприємствах, самообслуговуванні в рамках учнівського

самоврядування тощо). Усвідомлює себе як майбутнього платника податків, які спрямовуватимуться на утримання державного апарату та бюджетної сфери, обізнаний з правами споживачів та спроможний законними способами їх захистити індивідуально або за допомогою інститутів громадянського суспільства.

Як суб'єкт *політичної сфери* життя громадянського суспільства, старшокласник усвідомлює свою належність до громади на основі відповідних його віку політичних прав, свобод та обов'язків; залежно від своїх інтересів бере участь у діяльності юнацьких громадських організацій; досліджує політичне життя громадянського суспільства з позицій повноти реалізації демократичних цінностей; проявляє законслухняність, підтримку національної ідеї, повагу до представників прав і свобод інших членів громадянського суспільства. Здатний здійснювати критичний аналіз суспільних процесів і цінностей з погляду реалізації (або перешкоджання реалізації) громадянських і політичних прав, спроможний висловити свою позицію у політичних дискусіях чи дебатах, прагне поповнювати знання щодо цього.

Під час навчання у школі старшокласник – суб'єкт громадянського суспільства набуває досвіду взаємодії з органами державної влади та окремими її представниками: спільно з однолітками допомагає виявити проблеми молоді, що потребують невідкладного вирішення; відповідно до своїх можливостей і статусу допомагає владним структурам розв'язати цю проблему; робить для себе висновки про ефективність чи неефективність влади за результатами її діяльності чи бездіяльності з тим, аби в дорослому житті обирати ту чи іншу владу.

Відповідно до законодавства України, старшокласники ще не можуть брати участь у політичних кампаніях та голосуванні на виборах, а їхня участь у справах місцевої громади (обговорення політики місцевої влади, контактування з посадовцями чи політиками, розв'язання місцевих проблем) є досить обмеженою. Однак під час виборів активу учнівського самоврядування школи та в ході організації щоденної діяльності шкільного «парламенту», «уряду» чи іншої форми самоорганізації старшокласники вчать брати участь в ухваленні важливих для шкільного життя рішень, формуванні органів самоуправління, що реалізується на основі системи демократичних виборів; дотримуватися чітких демократичних процедур обрання і зміни органів учнівського самоврядування; здійснювати контроль за діяльністю обраного активу; робити висновки щодо відповідності діяльності учнівського самоврядування інтересам учнів старших класів. Цей досвід допоможе їм здійснювати свідомий політичний вибір після досягнення вісімнадцятирічного віку.

Діяльність старшокласників як суб'єктів *духовної сфери* життя громадянського суспільства характеризується повагою до історії і культури своєї та інших етнічних спільнот у складі загальнодержавної

політичної нації, підтримкою національної ідеї; здатністю усвідомити і виявити власне ставлення до мистецтва, прагненням відповідно до особистих уподобань творчо діяти у мистецькій сфері; використанням мистецтва як засобу духовного становлення; сприйманням доквілля як естетичної цінності; усвідомленням права людини сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати її взагалі; толерантним ставленням до представників різних культур і релігій.

Самовизначення старшокласника як суб'єкта громадянського суспільства відбувається як процес свідомого виявлення і встановлення власної позиції у різних сферах суспільно-політичного життя з урахуванням вікових особливостей. В організації цієї діяльності такі учні виявляють *самостійність*: без допомоги інших обирають мету, знаходять шляхи її досягнення і виконують прийняті рішення, намагаючись відійти від шаблонних способів, знайти нові ефективні шляхи розв'язання поставленої проблеми. Важливою якістю старшокласника як суб'єкта громадянського суспільства є *відповідальність* як внутрішня саморегуляція, опосередкована ціннісними орієнтаціями, що виявляється в усвідомленні причин вчинків та їх наслідків. Це здатність поводитися відповідно до інтересів інших людей і соціальних груп, дотримуватися прийнятих норм і виконувати обов'язки. Відповідальність формується у спільній діяльності з іншими людьми шляхом засвоєння суспільних цінностей, моральних принципів і прийнятих правових норм [12].

Система цінностей старшокласника як суб'єкта громадянського суспільства базується на усвідомленні термінальних та інструментальних цінностей демократії – громадянин, його життя і гідність, невтручання в особисте життя громадянина, сприяння його саморозвитку; громадянське суспільство, свобода, рівність, справедливість, суверенітет народу, верховенство закону, права і свободи людини-громадянина; свобода слова, суспільний діалог, політичний плюралізм, свобода вибору, свобода самореалізації, свобода совісті; конституціоналізм, самоорганізація та самоврядування. Взаємини старшокласника-суб'єкта з іншими членами громадянського суспільства ґрунтуються на цінностях гуманістичної моралі – доброті, толерантності, повазі, взаємодопомозі, співпраці тощо.

На особистісному рівні означені демократичні та гуманістичні цінності є проявом ціннісного ставлення особистості до себе як суб'єкта громадянського суспільства та до інших людей, забезпечують відповідний рівень самосвідомості, постають значущими орієнтирами діяльності, регулятором поведінки у різних сферах суспільного життя.

На підставі зазначеного вище доходимо висновку, що старшокласник-суб'єкт – це цілеспрямована, активна, самостійна і відповідальна молода людина, яка має почуття гідності, усвідомлює себе здатною впливати на життя своє, суспільства і держави; не лише усвідомлює і приймає цінності та

інтереси громадянського суспільства, а й готова і спроможна відповідно до свого віку реалізувати їх шляхом активної діяльності у всіх сферах життя громадянського суспільства; виявляє прагнення на засадах демократичних цінностей перетворити існуючий суспільний лад, намагання конструктивно й результативно впливати на перебіг суспільних процесів з метою правомірного задоволення власних і колективних цілей та інтересів у спільній та узгодженій взаємодії з іншими членами громадянського суспільства. Старшокласник-суб'єкт вміє оцінювати способи власної діяльності, контролювати її, аналізувати результати і на основі аналізу здійснювати регулювання діяльності у різних сферах життя громадянського суспільства.

Відповідно до сутності поняття «старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства» можемо виокремити його структуру, яка представлена *когнітивним, ціннісно-рефлексивним та діяльнісно-практичним* компонентами.

Когнітивний компонент – це комплекс знань про сутність демократичних і гуманістичних цінностей, структуру громадянського суспільства, особливості діяльності його інститутів та способів взаємодії з органами державної влади; знання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, основних законів та демократичних процедур, що регламентують соціальну, економічну, політичну і духовну сфери суспільного життя та способів їх застосування відповідно до учнів старшого шкільного віку.

Ціннісно-рефлексивний компонент характеризується усвідомленням старшокласника себе як активної, самостійної, відповідальної та законослухняної людини і громадянина з почуттям власної та громадянської гідності; переконанням у своїй здатності активно, самостійно й відповідально вибудувувати власне життя та впливати на життя суспільства і держави; усвідомленням необхідності впроваджувати демократичні цінності в усі сфери життя громадянського суспільства.

Діяльнісно-практичний компонент – це здатність старшокласника визначити своє місце і роль у житті громадянського суспільства; критично оцінювати суспільно-політичне життя країни, висловлювати свою думку та відстоювати власну позицію; готовність до самореалізації та саморозвитку як суб'єкта громадянського суспільства, спроможність захищати свої права і свободи, виконувати обов'язки; готовність до діалогу, вміння налагоджувати взаємини з іншими людьми на основі толерантності, принципів свободи, рівності і солідарності, спроможність конструктивно вирішувати конфлікти; здатність до професійного самовизначення, прагнення стати конкурентоспроможним фахівцем; готовність до взаємодії з інститутами громадянського суспільства та органами державної влади відповідно до суспільного статусу; активна і самостійна участь у суспільно корисній праці, волонтерській діяльності, учнівському самоврядуванні

та діяльності молодіжних (юнацьких) громадських організацій.

Підсумовуючи, зазначимо, що з урахуванням сутності і структури поняття «старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства» має здійснюватися діагностика рівня сформованості цього феномену та організовуватися виховання учнів старших класів у цьому напрямі.

Література

1. **Александрова С.С.** Соціальний суб'єкт: особливості його зміни в історичному процесі: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Світлана Станіславівна Александрова. – Одеса, 2010. – 20 с.
2. **Бех І.Д.** Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1 Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2004. – С. 111–116.
3. **Гелей С.Д.** Політологія: навч. посібник / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 1999. – 427 с.
4. **Герасимчук А.А.** Соціологія: навч. посібник / Андрій Андрійович Герасимчук [та ін.]; Європейський ун-т. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Видавництво Європейського університету, 2004. – 245 с.
5. **Касьян В.І.** Філософія: навч. посібник / Володимир Іванович Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2008. – 347 с.
6. **Людина.** Суб'єкт. Вчинок.: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316–358.
7. **Нікітіна Н.П.** Формування громадянської позиції учнів у навчально-виховному процесі педагогічного ліцею: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Наталія Павлівна Нікітіна. – Луганськ, 2007. – 23 с.
8. **Політологія:** навч. посібник / [М.П. Гетьманчук та ін.]; за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. М.П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
9. **Політологія:** підручник / М.М. Вегеш [та ін.]; ред. М.М. Вегеш. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 384 с.
10. **Павелків Р.В.** Вікова психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Роман Володимирович Павелків. – К.: Кондор, 2011. – 468 с.
11. **Поліщук В.М.** Вікова і педагогічна психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Поліщук; Глухів. нац. пед. ун-т ім. О.Довженка. – вид. 3-тє, випр. – Суми: Університетська книга, 2010. – 352 с.
12. **Психологічна** енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
13. **Савчин М.В.** Вікова психологія: навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
14. **Сірій Є.В.** Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посібник / Є.В. Сірій. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
15. **Танчин І.З.** Соціологія: навч. посібник / І.З. Танчин. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
16. **Філософія:** підручник для студ. та асп. вищ. агр. навч. закл. / О.П. Сидоренко [та ін.]. – Одеса: Юридична література, 2003. – 616 с.
17. **Хазратова Н.В.** Психологія відносин особистості й держави: монографія / Н.В. Хазратова. – Луцьк: РВВ ВДУ «Вежа», 2004. – 276 с.
18. **Цюрупа М.В.** Основи сучасної політології: підручник для студ. вищ. навч. закл. / М.В. Цюрупа, В.С. Ясинська; Київська держ. академія водного транспорту ім. Гетьмана Конашевича-Сагайдачного. – К.: Кондор, 2009. – 354 с.
19. **Юрій М.Ф.** Соціологія культури: навч. посібник / М.Ф. Юрій. – К.: Кондор, 2006. – 302 с.

Анотації

Галина ЛОМАКІНА

Сутність і структура поняття «старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства»

У статті розглядається поняття «громадянське суспільство» як економічна, соціальна, політична та духовна сфери діяльності суб'єкта. Розкрито сутність та структуру категорії «старшокласник-суб'єкт громадянського суспільства». Охарактеризовано особливості самовизначення й самореалізації учнів старших класів у всіх сферах життя громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократичні цінності, старшокласник, суб'єкт громадянського суспільства.

Галина ЛОМАКИНА

Сущність і структура поняття «старшекласник як суб'єкт громадянського суспільства»

В статті розглядається поняття «громадянське суспільство» як економічна, соціальна, політична та духовна сфери діяльності суб'єкта. Розкрито сущність та структуру категорії «старшекласник-суб'єкт громадянського суспільства». Охарактеризовано особливості самоопределення й самореалізації учнів старших класів у всіх сферах життя громадянського суспільства.

Ключевые слова: гражданское общество, демократические ценности, старшекласник, субъект гражданского общества.

Galyna LOMAKINA

The nature and structure of the term «a high school student as the subject of the civil society»

The article examines the society as economic, social, political and spiritual spheres of the subject. The nature and structure of the concept «a senior pupil is the subject of a civil society» is defined. The peculiarities of self-determination and self-realization of senior pupils in all areas of civil society are determined.

Keywords: civil society, democratic values, senior pupil, subject of civil society.